

О. Ф. БАНТИШЕВ, М. В. ВЕЛИЧКО

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УМОВАХ
ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ
В УКРАЇНІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВOPOPУШЕННЯ ПРОТИ
ДОВКІЛЛЯ**

Монографія

ЮРИНКОН ІНТЕР
Київ-2026

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної установи «Інститут еволюційної екології НАН України»
(протокол № 3 від 9 квітня 2026 р.)*

Рецензенти:

В. В. Буджак, доктор біологічних наук, професор;
М. Ю. Віхляєв, доктор юридичних наук, професор;
Ю. О. Легеза, доктор юридичних наук, професор.

Бантшишев О. Ф., Величко М. В.

Б23 Відповідальність в умовах воєнної агресії росії в Україні за кримінальні правопорушення проти довкілля : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 156 с.

ISBN 978-966-667-982-9

У монографії міститься комплексний аналіз наукових положень щодо юридичного складу норм кримінального права стосовно правопорушень проти довкілля. Розглядаються практичні проблеми застосування усіх норм КК України, що передбачають відповідальність за ці діяння.

Вивчена, проаналізована та наведена у роботі достатня кількість вітчизняних законів та підзаконних актів, що розкривають питання застосування норм кримінального права відносно правопорушень проти довкілля, що має слугувати доброю підмогою при науковому та практичному тлумаченні статей КК України, які передбачають відповідальність за вказані правопорушення.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти, а також суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих та інших працівників правоохоронних органів.

УДК 343.37:504](477)''364''(094)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

Відомості про авторів

БАНТИШЕВ Олександр Федорович — кандидат юридичних наук, професор;

ВЕЛИЧКО Микола Васильович — старший науковий співробітник Державної установи «Інститут еволюційної екології НАН України», кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник.

ЗМІСТ

ВСТУП 9

**Розділ 1. Загальний аналіз статей Розділу VIII
Особливої частини Кримінального кодексу
України «Кримінальні правопорушення
проти довкілля»..... 15**

Стаття 236. Порушення правил екологічної безпеки 23

Стаття 237. Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків
екологічного забруднення 29

Стаття 238. Приховування або перекручення відомостей про
екологічний стан або захворюваність населення 33

Стаття 239. Забруднення або псування земель 36

Стаття 239¹. Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом
(поверхневим шаром) земель..... 39

Стаття 239². Незаконне заволодіння землями водного фонду в
особливо великих розмірах..... 43

Стаття 240. Порушення правил охорони або використання
надр 45

Стаття 241. Забруднення атмосферного повітря 50

Стаття 242. Порушення правил охорони вод..... 51

Стаття 243. Забруднення моря..... 54

Стаття 244. Порушення законодавства про континентальний
шельф України..... 60

Стаття 245. Знищення або пошкодження об'єктів рослинного
світу 65

Стаття 246. Незаконна порубка лісу..... 67

Стаття 247. Порушення законодавства про захист рослин 70

Стаття 248. Незаконне полювання 72

ЗМІСТ

Стаття 249. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.....	77
Стаття 250. Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів.....	80
Стаття 251. Порушення ветеринарних правил.....	82
Стаття 252. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.....	83
Стаття 253. Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля.....	88
Стаття 254. Безгосподарське використання земель.....	92

Розділ 2. Кримінальні правопорушення, у яких довкілля є додатковим об'єктом 95

Особлива частина

Розділ I КК України «Злочини проти основ національної безпеки України».....	98
Стаття 111. Державна зрада.....	98
Стаття 113. Диверсія.....	100
Розділ V КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина».....	104
Стаття 179. Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь.....	104
Розділ VI КК України «Кримінальні правопорушення проти власності».....	105
Стаття 194. Умисне знищення або пошкодження майна.....	105
Стаття 195. Погроза знищення майна.....	106
Стаття 196. Необережне знищення або пошкодження майна ...	106
Стаття 197. Порушення обов'язків щодо охорони майна.....	107

Розділ IX КК України «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки»	107
Стаття 258. Терористичний акт	107
Стаття 268. Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини	109
Стаття 270. Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки	112
Розділ X КК України «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва»	114
Стаття 274. Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки	114
Розділ XII КК України «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності»	120
Стаття 296. Хуліганство	120
Розділ XIII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення»	121
Стаття 325. Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням	121
Стаття 326. Порушення правил поведження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами	123
Стаття 327. Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції	124
Розділ XVII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг»	125
Стаття 367. Службова недбалість	125

ЗМІСТ

Розділ XIX КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)».....	127
Стаття 414. Порухення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення.....	127
Розділ XX КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»	129
Стаття 438. Воєнні злочини.....	129
Стаття 439. Застосування зброї масового знищення	130
Стаття 440. Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення.....	135
Стаття 441. Екоцид.....	135
Стаття 442. Геноцид	137
Стаття 442 ¹ . КК України (Біоцид). (пропонується авторами нова стаття).....	138
ВИСНОВКИ.....	145
ЛІТЕРАТУРА	147

ВСТУП

Забезпечення екологічної безпеки суспільства є одним з першочергових завдань будь-якої держави так, як її рівень безпосередньо відповідає стану громадського здоров'я населення.

Особливо небезпечним впливом на довкілля являються наслідки від бойових дій у воєнних конфліктах, які є серйозною загрозою національній безпеці будь-якої держави та можуть призвести до екологічної катастрофи планетарного рівня. Нормативно-правове регулювання зазначеного питання передбачено на найвищому міжнародному рівні, тобто нормами міжнародного гуманітарного права, що стосуються сфери забезпечення інституціями ООН міжнародної екологічної безпеки при воєнних конфліктах.

Адже локальні екологічні катастрофи в окремих державах є умовно локальними і їх наслідки впливають на загальний планетарний екологічний стан. Недарма учасники міжнародної конференції ООН з проблем клімату у грудні 2015 року прийшли до висновку, що з кожним роком на глобальному рівні біосфера зазнає незворотних змін, обумовлених антропогенним впливом, внаслідок чого зростають загрози екологічного походження, що становлять реальну небезпеку для існування живих організмів біосфери взагалі, і людини зокрема. Тому предмет як національного, так і міжнародно-правового регулювання в галузі охорони природи дедалі ускладнюється, набуває комплексного, біосферного та глобального характеру. Тому в наш час екологічна проблематика включається до найважливіших політико-правових процесів — нового економічного порядку, забезпечення прав людини, загальноєвропейського процесу, причому щоразу як самостійний елемент і потребує глибокого наукового осмислення.

Пряма військова агресія росії проти України та використання нею нищівних методів і засобів (в причинно-наслідковому зв'язку), які суттєво впливають на стан екології в зонах збройного протистояння на території України є грубим порушенням агресором міжнародного екологічного права.

Це стосується прямих правопорушень росією вимог Міжнародної екологічної безпеки (далі — МЕБ) відображених у Додатковому протоколі 1977 року (Додатковий протокол I) до Женевських конвенцій

1949 року, які стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, де: «Забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають своєю метою завдати або, як можна очікувати, що завдадуть широкої, довготривалої та значної шкоди природному середовищу (ст. 35, п. 3). Надалі це правило знайшло деталізацію у статті 55, де зазначається : «при веденні воєнних дій виявляється турбота про захист природного середовища від широких, довготривалих і значних збитків. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення».¹

Особлива роль у забезпеченні національної безпеки України, у тому числі у сфері довкілля, належить національному екологічному праву.

При повсякденній діяльності військ у мирний час військовий фактор стає причиною завдання екосистемі значної шкоди як у наявній, так і у прихованій формі. Перш за все, це пов'язано з розробкою, випробуванням, зберіганням, знищенням і захороненням різних зразків озброєння, а також з експлуатацією військових об'єктів.²

Суть негативного впливу сучасної війни в Україні на навколишнє середовище полягає в тому, що вона набула глобального, небаченого раніше в історії світу, руйнівного характеру.

За період до і під час повномасштабної агресії росії проти України у ході бойових дій агресор, окрім людських жертв і матеріальних збитків, також спричиняє суттєву шкоду природному середовищу нашої держави.

Згідно з наведеними даними від 20 листопада 2024 року в Українському кризовому медіа-центрі на пресконференції на тему «Вплив війни на довкілля» представниками Міндовкілля України на той час

¹ Величко М. В., Яструб Т. О. Воєнна агресія росії проти України — загроза людству міжнародного масштабу в екологічній сфері. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання хімічної безпеки, протирадіаційного захисту та оцінки ризиків хімічного та радіаційного впливу на здоров'я людини та середовище її життєдіяльності через призму сучасних ХБРЯ загроз», Київ, 13–14 листопада 2025 року. С. 100–101.

² Авдошин І. В., Величко М. В., Гончарук Я. М. Міжнародно-правові аспекти екологічної безпеки кризь призму російської військової агресії проти України. ПВНЗ «Буковинський університет», Зб. наук. праць, Економічні науки, Випуск 13, 2017. С. 158–166.

зафіксовано понад 6,5 тисяч випадків екологічної шкоди на території нашої держави, завданої агресором, із загальним розміром економічних збитків понад 2,7 трлн грн. які продовжують зростати. Як вплив війни на клімат слід зазначити, що тільки викиди парникових газів від бойових дій у вигляді CO₂ склали близько 180 млн тонн (що відповідає річним викидам Бельгії).³

Слушно відмічають Шилін М. О. та Величко М. В. у роботі «Проблема законодавчого визначення в Україні понятійно-категоріального апарату сфери проведення діяльності з відходами та можливі шляхи її вирішення в умовах широкомасштабної агресії росії проти України» наступне: «Внаслідок агресії росія знищує також і ґрунти України. Це проїзд важкої техніки, будівництво фортифікацій, вибухи та залишки у вигляді відходів від мін, снарядів, ракет, що, у свою чергу призводить до знищення родючої складової ґрунту — гумусу та біологічної компоненти, що його утворює, — ґрунтової біоти.

Окрім цього, у вигляді відходів опиняються додатково залізо, алюміній, мідь, сірка, а також хімічно небезпечні відходи органічного походження».⁴

На цьому фоні за увесь період війни на території України відбувається динамічне накопичення так званих «відходів руйнації» військового характеру. Це завдало і продовжує завдавати значної шкоди як навколишньому середовищу, так і громадському здоров'ю держави. Зазначене становить загрозу екологічного характеру національній безпеці України.

Окрім цього, на фоні вищенаведеного, останнім часом в Україні також спостерігається динаміка зростання кількості екологічних кримінальних правопорушень серед громадян України, за більшістю яких може бути прихована диверсійна діяльність.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.⁵

³ Російсько-українська війна: вплив на довкілля.

⁴ Шилін М. О., Величко М. В. Проблема законодавчого визначення в Україні понятійно-категоріального апарату сфери проведення діяльності з відходами та можливі шляхи її вирішення в умовах широкомасштабної агресії росії проти України // Фахове видання «Юридична Україна»: Київ, 2025 р., № 10. С. 59–70.

⁵ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

Саме тому загальний зміст вищевказаних статей КК повинні знати не лише відповідні спеціалісти, але й усі громадяни, які занепокоєні станом довкілля та прагнуть активно боротися за його збереження. Перейдемо до розгляду загальних ознак кримінальних правопорушень, наслідки яких пов'язані зі спричиненням шкоди довкіллю. При цьому згадаємо правопорушення, які можуть за ними приховуватися, а також звернемо увагу на те, що деякі з них можуть бути лише готуванням до інших, можливо, більш тяжких кримінальних правопорушень, що має неабияке практичне значення.

Статті кримінального закону, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля та міжнародні екологічні правопорушення, спрямовані на захист екологічних інтересів суспільства, глобальної екологічної безпеки, а також на захист екосистеми як середовища, без якого людина не може існувати як біологічний вид.

Особливо слід відзначити, що при вчиненні більшості кримінальних правопорушень, на які автори далі звернуть увагу, винна особа (суб'єкт кримінального правопорушення) не лише порушує правоохоронні суспільні відносини, блага, цінності та інтереси, але й намагається створити або навіть створює суспільно небезпечні, негативні, антисуспільні, соціально шкідливі відносини. Потерпілими при вчиненні цих кримінальних правопорушень можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, держава Україна, суспільство; деякі можуть порушувати інтереси інших держав.

Деякі з цих правопорушень є правопорушеннями з матеріальним складом, деякі — з формальним; є такі, що вчиняються умисно, а є такі — що з необережності.

Серед кримінальних правопорушень, що будуть розглянуті, є такі, що вчиняються шляхом бездіяльності, і такі, що можуть бути вчинені обома способами: як активною дією, так і бездіяльністю. Відповідальності за ці правопорушення може підлягати фізична осудна або обмежено осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, що встановлений законом і становить 16 років, а за деякі кримінальні правопорушення — з 14 років.

Аналіз законодавства про відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля починається із Розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти довкілля», який є ключовим у КК України щодо регулювання суспільних відносин в зазначеній сфері; а потім перейдемо до

аналізу окремих статей Особливої частини Кримінального кодексу України — кримінальних правопорушень, у яких довкілля є додатковим об'єктом.

Вищезазначене і стало мотивацією для авторів щодо підготовки запропонованої монографії про стан кримінально-правового регулювання забезпечення екологічної безпеки держави

У монографії вперше за період незалежності держави проведено науковий аналіз законодавства про відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, а також запропоновано заходи вдосконалення нормативно-правового характеру.

Розділ 1

Загальний аналіз статей Розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти довкілля»

Слід визнати, що Розділ VIII Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти довкілля» Кримінального кодексу України (далі — КК України) є справжньою новелою, оскільки вперше на законодавчому рівні на забезпечення охорони навколишнього природного середовища спрямовано 22 статті, дві з яких було додано наприкінці 2009 року. Перш ніж перейти до аналізу правових норм зазначеного об'єкта регулювання, розглянемо, що розуміється під терміном «довкілля». Вільний тлумачний словник української мови визначає довкілля як право на безпечне для життя і здоров'я середовище. Чинна Конституція України ввела в правовий вжиток термін довкілля (ст. 50) рівнозначним синоніму «навколишнє середовище». Це стало кроком України до гармонізації екологічного права з міжнародним правом навколишнього середовища. Окрім Основного Закону України, який гарантує право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, термін «довкілля» вжито законодавцем у кримінальному кодексі, розділ VIII якого має назву «Кримінальні правопорушення проти довкілля», а також у Цивільному (ст.ст. 9, 13, 270, 293) 15) та Господарському кодексах України (ст.ст. 49, 264), основоположному національному стандарті, державному класифікаторі та інших нормативно-правових актах. Однак, жоден із названих нормативно-правових актів не дає йому визначення. Грушкевич Т. В. в роботі «Термінологічні проблеми визначення довкілля як об'єкта інформаційно-правового забезпечення» вважає, що стабільність інформаційно-правового забезпечення в екологічній сфері можлива за умови уніфікації термінів, якими оперує відповідне законодавство, та чіткого нормативного закріплення їх змісту. Це дасть можливість уникнути проблем в розумінні правових приписів та забезпечить їх належне застосування (Грушкевич Т. В., 2011).⁶

Автори також дотримуються думки, що цей термін є синонімом до поняття «навколишнє середовище».

При цьому детальний аналіз вказаних норм свідчить про те, що лише в одній статті прямо йдеться про заборону порушення екологічної безпеки, тоді як остання є невід'ємною умовою сталого

⁶ Грушкевич Т. В. Термінологічні проблеми визначення довкілля як об'єкта інформаційно-правового забезпечення. Хмельницький університет управління і права : Університетські наукові записки, 2011 № 1(37). С. 265–269.

економічного та соціального розвитку України. Мається на увазі ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки».⁷

Проведений аналіз статистичних даних про стан екологічної злочинності в Україні свідчить, що її частка в загальній структурі злочинності є стабільно незначною та становить близько 3 %.⁸

Необхідно зауважити, що зазначене статистичне порівняння кримінальності у сфері довкілля до кримінальності взагалі в Україні є некоректним з наступних причин.

1. Кримінальні правопорушення проти довкілля мають не тільки майновий завданий збиток, але і безпековий, що є більш важливим і становить як внутрішню, так і зовнішню (міжнародну) небезпеку для людини та природного середовища. Така негативна дія може мати наслідки, що поширюються на невизначений час (наприклад, аварія на ЧАЕС, АЕС «Фукусіма» тощо).

2. Незначна кількість застосованих на практиці статей Розділу VIII Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти довкілля» КК України свідчить не про відсутність інших правопорушень кримінального характеру у сфері екологічної безпеки держави, а про невисоку ефективність законодавчої системи із протидії та профілактичних заходів з попередження вказаних кримінальних правопорушень.

Особи, які порушують правила охорони довкілля, підлягають юридичній відповідальності. Найбільш небезпечні посягання на безпеку довкілля наш законодавець включив до КК України, поєднавши їх у Розділі VIII Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти довкілля», куди увійшли статті з 236 по 254, а саме:

- порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України);
- невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України);
- приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України);
- забруднення або псування земель (ст. 239 КК України);
- незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (Закон доповнено статтею 239¹ згідно із Законом

⁷ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження. Дніпропетровськ : Ліра ЛГД, 2015. 419 с.

⁸ Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20 с.